

MAHMUDXO‘JA BEHBUDIYNING O‘ZBEK TEATRI RIVOJLANISHIGA QO‘SHGAN HISSASI

Abdilmannonova Muxlisa

Qo‘qon davlat univesiteti

“San‘atshunoslik” kafedrasi talabasi

Ilmiy rahbar: Komilova Mushtariybegim G‘ofurjon qizi

Qo‘qon davlat univesiteti

“San‘atshunoslik” kafedrasi katta o‘qituvchisi

mushtariybegimkomilova@gmail.com tel: 90 366-11-39

Annotatsiya

Mahmudxo‘ja Behbudiy o‘zbek milliy teatrining asoschilaridan biri sifatida madaniyatimiz tarixida alohida o‘rin tutadi. Uning "Padarkush" dramasi o‘zbek sahnasida ilk milliy pyesa bo‘lib, teatr san'atining rivojlanishiga ulkan turtki berdi. Behbudiy teatr orqali ma'rifatparvarlik g'oyalarini targ'ib qilib, jamiyatni yangilashga intildi. Uning faoliyati o‘zbek teatrining shakllanishi va taraqqiyotida muhim bosqich bo‘lib xizmat qildi, zamonaviy sahna san'atiga mustahkam poydevor yaratdi.

Kalit so‘zlar: Mahmudxo‘ja Behbudiy, O‘zbek teatri, Milliy drama, Padarkush, Ma'rifatparvarlik, Jadidchilik, Sahna san'ati, Teatr tarixi

Kirish

Mahmudxo‘ja Behbudiy (1875-1919) o‘zbek milliy uyg‘onish davrining eng yorqin namoyandalaridan biri, jadidchilik harakatining yetakchi arbobi, ma'rifatparvar, publitsist, noshir, dramaturg va teatrshunos sifatida o‘zbek madaniyati va ijtimoiy tafakkuri tarixida muhim o‘rin tutadi. Uning faoliyati XX asr boshlarida Turkiston jamiyatida kechgan tub o‘zgarishlar, milliy o‘zlikni anglash va

zamonaviy ta'lim-tarbiya g'oyalarining shakllanishi bilan chambarchas bog'liqdir. Behbudiy nafaqat o'zining serqirra ijodi bilan, balki amaliy faoliyati, xususan, milliy teatr san'atining poydevorini qo'yishdagi beqiyos xizmatlari bilan ajralib turadi. Uning tashabbusi va fidoyiligi tufayli o'zbek sahnasi ilk bor milliy ruhdagi dramatik asarlar bilan boyidi, teatr esa ma'rifat va ijtimoiy fikrni tarqatuvchi qudratli vositaga aylandi.

Jadid adabiyoti va san'atining muhim qismi bo'lgan teatr, Behbudiy nazarida, xalqni jaholatdan qutqarish, uni taraqqiyot yo'liga boshlashning eng samarali yo'llaridan biri edi. Uning "Padarkush" dramasi nafaqat o'zbek dramaturgiyasining ilk namunasi, balki o'z davrining ijtimoiy muammolarini jasorat bilan ko'targan, ma'rifat va adolat g'oyalarini targ'ib qilgan muhim asar sifatida tarixga kirdi. Behbudiyning teatrga bo'lgan munosabati shunchaki adabiy janrga qiziqishdan iborat bo'lmay, balki milliy ongini uyg'otish, zamonaviy qadriyatlarni singdirishga qaratilgan strategik yondashuv edi. So'nggi tadqiqotlar Behbudiyning teatr nazariyasi va amaliyotiga oid qarashlari chuqur falsafiy asoslarga ega ekanligini ko'rsatmoqda [1]. Uning teatrnı tashkil etish, aktyorlar tayyorlash va spektakllarni sahnalashtirish borasidagi sa'y-harakatlari o'zbek professional teatrining shakllanishiga bevosita zamin yaratdi.

Ushbu maqolada Mahmudxo'ja Behbudiyning o'zbek teatri rivojlanishiga qo'shgan hissasi, uning dramatik ijodi, teatr nazariyasi va tashkiliy faoliyati kompleks tahlil qilinadi. Xususan, "Padarkush" dramasi misolida uning g'oyaviy-badiiy prinsiplari, shuningdek, Behbudiyning teatrga oid publitsistik maqolalari va tashkiliy ishlari zamonaviy o'zbek teatrshunosligi asosida baholanadi. Uning teatrga oid qarashlari va amaliy faoliyati zamonaviy o'zbek teatrshunosligida hamon dolzarb mavzu bo'lib, merosi yangi tadqiqotlar orqali qayta baholanmoqda [2].

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili

Mahmudxo‘ja Behbudiy shaxsiyati va uning o‘zbek teatri rivojlanishiga qo‘shgan hissasi o‘zbek adabiyotshunosligi, san‘atshunosligi va tarixshunosligida uzoq yillardan buyon tadqiq etib kelinayotgan muhim mavzulardan biridir. Dastlabki tadqiqotlar Behbudiyning jadidchilikdagi o‘rni, publitsistik faoliyati va "Padarkush" dramasi kabi asarlarining g‘oyaviy mazmunini o‘rganishga qaratilgan edi. Sovet davri adabiyotshunosligida Behbudiy ijodi ma‘lum ideologik cheklovlar ostida tahlil qilingan bo‘lsa-da, Izzat Sulton, Ozod Sharafiddinov, Naim Karimov kabi olimlarning ishlari uning adabiy merosini saqlab qolish va targ‘ib qilishda muhim rol o‘ynadi. Bu davrda "Padarkush" asosan sinfiy kurash va ijtimoiy tengsizlikni aks ettiruvchi drama sifatida talqin etilgan, uning ma‘rifiy va milliy uyg‘onish g‘oyalari esa qisman yashirin tarzda o‘rganilgan. Behbudiyning teatr nazariyasi va tashkiliy faoliyatiga oid jihatlar ko‘pincha umumiy ma‘rifiy faoliyatining bir qismi sifatida tilga olingan.

O‘zbekiston mustaqillikka erishgandan so‘ng Behbudiy merosini o‘rganishda yangi bosqich boshlandi. Ideologik tazyiqlardan xoli bo‘lgan tadqiqotchilar, jumladan, Begali Qosimov, H. Boltaboev, S. Agzamova, D. Quronov kabi olimlar Behbudiyning serqirra faoliyatini, uning falsafiy qarashlarini, milliy o‘zlikni anglash va zamonaviy ta‘lim-tarbiya g‘oyalarini chuqur tahlil qildilar. Bu davrda Behbudiyning teatrga munosabati nafaqat adabiy janrga qiziqish, balki milliy ongni uyg‘otish, zamonaviy qadriyatlarni singdirishga qaratilgan strategik yondashuv ekanligi keng e‘tirof etildi. Uning "Padarkush" dramasi o‘zbek dramaturgiyasining ilk namunasi sifatidagi ahamiyati bilan birga, jadidchilik g‘oyalarining badiiy ifodasi sifatida ham ko‘rib chiqildi. Biroq, Behbudiyning teatr nazariyasi va amaliyotiga oid qarashlari, uning teatrnı tashkil etish, aktyorlar tayyorlash va spektakllarni sahnalashtirish borasidagi sa‘y-harakatlari hali ham to‘liq va kompleks tahlilga muhtoj edi.

So‘nggi yillarda, xususan 2020-yildan keyingi davrda, Behbudiyning o‘zbek teatri rivojlanishiga qo‘shgan hissasi yangi metodologik yondashuvlar va chuqur ilmiy tahlillar asosida qayta baholanmoqda. Zamonaviy tadqiqotchilar Behbudiyning teatrga oid publitsistik maqolalarini, xatlari va kundaliklarini atroflicha o‘rganib, uning teatr nazariyasining falsafiy asoslarini ochib berishga intilmoqdalar. Masalan, A. Qodirovning 2021-yildagi tadqiqotida Behbudiyning teatrga bo‘lgan munosabati G‘arbiy Yevropa ma‘rifatparvarlik g‘oyalari bilan uyg‘unlashgan holda tahlil qilinib, uning teatrn ijtimoiy o‘zgarishlar vositasi sifatida ko‘rishi asoslab berilgan [3]. Shuningdek, M. Olimovning 2022-yildagi ishi Behbudiyning teatr tashkilotchisi sifatidagi faoliyatiga bag‘ishlangan bo‘lib, unda Samarqandda ilk teatr truppalarning shakllanishi, Behbudiyning aktyorlar tanlash va ularni o‘qitishdagi roli, spektakllarni sahnalashtirishdagi innovatsion yondashuvlari yoritilgan [4]. Bu tadqiqotlar Behbudiyning shunchaki dramaturg emas, professional o‘zbek teatrining poydevorini qo‘ygan kompleks san‘at arbobi ekanligini ko‘rsatadi.

Bundan tashqari, Behbudiyning teatrga oid qarashlari va amaliy faoliyati zamonaviy o‘zbek teatrshunosligida hamon dolzarb mavzu bo‘lib, uning merosi yangi tadqiqotlar orqali qayta baholanmoqda. N. Eshonqulovning 2023-yildagi monografiyasida Behbudiyning teatr pedagogikasi masalalariga alohida e‘tibor qaratilgan bo‘lib, u teatr orqali yoshlarni tarbiyalash, ularda milliy g‘urur va zamonaviy bilimlarni shakllantirishga qaratilgan usullarini tahlil qilgan [5]. Bu ish Behbudiyning teatrn keng qamrovli ta‘lim va tarbiya platformasi sifatida ko‘rganligini tasdiqlaydi. B. Karimovning 2024-yildagi maqolasi esa Behbudiyning "Padarkush" dramasini zamonaviy sahna talqinlari nuqtai nazaridan o‘rganib, asarning dolzarbligini va bugungi ijtimoiy muammolarni ko‘tarishdagi ahamiyatini yoritgan [6]. Bu kabi yangi tadqiqotlar Behbudiyning teatrga oid qarashlari chuqur falsafiy asoslarga ega ekanligini, merosi o‘zbek teatrining keyingi rivojlanishiga bevosita ta‘sir ko‘rsatganini yanada aniqlashtiradi.

Shu bilan birga, Behbudiyning teatrga oid qarashlari va amaliy faoliyatini boshqa jadid dramaturglarining (Fitrat, Hamza, Cho'lpon) teatr konsepsiyalari bilan qiyosiy tahlil qilish, uning o'ziga xosligini va innovatsion jihatlarini yanada yorqinroq ochib berishga xizmat qiladi. Mavjud adabiyotlar Behbudiyning teatrga qo'shgan hissasini umumiy tarzda e'tirof etsa-da, uning teatr nazariyasini tizimli tahlil qilish, tashkiliy ishlari va targ'ibot faoliyatini kompleks baholash, shuningdek, merosining zamonaviy o'zbek teatrshunosligi kontekstida qayta talqin etishga oid tadqiqotlar hali ham yetarli emas. Ushbu maqola Behbudiyning dramatik ijodi, teatr nazariyasi va tashkiliy faoliyatini bir butunlikda ko'rib chiqib, mavjud bo'shliqlarni to'ldirishga, uning o'zbek teatri rivojlanishiga qo'shgan beqiyos hissasini zamonaviy ilmiy nuqtai nazardan chuqur tahlil qilishga qaratilgan.

Tadqiqot metodologiyasi

Ushbu maqolada Mahmudxo'ja Behbudiyning o'zbek teatri rivojlanishiga qo'shgan hissasi kompleks va ko'p qirrali yondashuv asosida tadqiq etiladi. Tadqiqotning asosiy maqsadi Behbudiyning dramatik ijodi, teatr nazariyasi va tashkiliy faoliyatini bir butunlikda ko'rib chiqish, uning merosini zamonaviy o'zbek teatrshunosligi kontekstida qayta baholash hamda mavjud ilmiy bo'shliqlarni to'ldirishdan iborat. Metodologik asos sifatida tarixiy-funksional, sistemali-strukturaviy, qiyosiy-tipologik va g'oyaviy-badiiy tahlil usullari qo'llaniladi. Bu yondashuv Behbudiyning serqirra faoliyatini har tomonlama yoritish, uning teatrga bo'lgan munosabatining chuqur falsafiy asoslarini ochib berish va o'zbek teatrining shakllanishidagi beqiyos o'rnini aniqlash imkonini beradi.

Tadqiqotning birinchi bosqichida Behbudiyning dramatik ijodi, xususan, "Padarkush" dramasi chuqur g'oyaviy-badiiy tahlilga tortiladi. Bunda asarning syujet-kompozitsion tuzilishi, obrazlar tizimi, til va uslub xususiyatlari, shuningdek, unda ko'tarilgan ijtimoiy-siyosiy va ma'rifiy g'oyalar atroflicha o'rganiladi. Dramaning o'z davri ijtimoiy muammolarini aks ettirishdagi o'rnini, jadidchilik

harakatining asosiy tamoyillarini badiiy ifodalashdagi ahamiyati hamda o'zbek dramaturgiyasining ilk namunasi sifatidagi innovatsion jihatlari yoritiladi. Bu tahlil Behbudiyning dramaturg sifatidagi mahoratini va uning teatrni ijtimoiy o'zgarishlar vositasi sifatida ko'rganligini [3] yanada aniqlashtirishga xizmat qiladi. Shuningdek, asarning sahna taqdiri, uning ilk spektakllari va keyingi davrlardagi talqinlari ham tarixiy-funksional nuqtai nazardan ko'rib chiqiladi.

Ikkinchi bosqichda Behbudiyning teatr nazariyasi va uning teatrga oid publitsistik maqolalari, xatlari va kundaliklari sistemali-strukturaviy yondashuv asosida tahlil qilinadi. Bu manbalar orqali Behbudiyning teatr san'atining jamiyatdagi o'rni, uning ma'rifiy va tarbiyaviy funksiyalari, aktyorlik mahorati, sahna madaniyati va repertuar siyosatiga oid qarashlari tizimlashtiriladi. Xususan, uning teatrni milliy ongini uyg'otish, zamonaviy bilimlarni targ'ib qilish va axloqiy qadriyatlarni singdirish platformasi sifatida tushunishi chuqur ilmiy asosda ochib beriladi. Bu borada A. Qodirovning Behbudiyning teatrga bo'lgan munosabatini G'arbiy Yevropa ma'rifatparvarlik g'oyalari bilan uyg'unlashgan holda tahlil qilgan ishi [3] hamda N. Eshonqulovning teatr pedagogikasi masalalariga bag'ishlangan monografiyasi [5] muhim metodologik tayanch bo'lib xizmat qiladi. Behbudiyning teatrga oid qarashlarining falsafiy ildizlari va uning jadidchilik g'oyalari bilan uzviy bog'liqligi ham alohida e'tiborga olinadi.

Uchinchi bosqichda Behbudiyning teatr tashkilotchisi sifatidagi amaliy faoliyati, uning Samarqandda ilk teatr truppalari shakllantirish, aktyorlar tanlash va ularni o'qitish, spektakllarni sahnalashtirishdagi innovatsion yondashuvlari funksional tahlil orqali o'rganiladi. Bu jarayonda M. Olimovning Behbudiyning teatr tashkilotchisi sifatidagi faoliyatiga bag'ishlangan tadqiqoti [4] asosiy manbalardan biri bo'ladi. Behbudiyning teatrni targ'ib qilish, jamoatchilikni teatrga jalb etish va uning moddiy bazasini mustahkamlash borasidagi sa'y-harakatlari ham atroflicha ko'rib chiqiladi. Bu tahlil Behbudiyning shunchaki dramaturg emas, balki professional o'zbek teatrining poydevorini qo'ygan kompleks san'at arbobi

ekanligini tasdiqlashga qaratilgan. Uning tashkiliy ishlari zamonaviy teatr menejmenti va tashkilotchiligi nuqtai nazaridan ham baholanadi.

To'rtinchi bosqichda Behbudiyning teatrga oid qarashlari va amaliy faoliyati boshqa jadid dramaturglarining (Fitrat, Hamza, Cho'lpon) teatr konsepsiyalari bilan qiyosiy-tipologik tahlil qilinadi. Bu qiyosiy tahlil Behbudiyning o'ziga xosligini, uning teatr san'atiga qo'shgan innovatsion g'oyalarini va o'zbek teatrining keyingi rivojlanishiga ko'rsatgan ta'sirini yanada yorqinroq ochib beradi. Shuningdek, Behbudiy merosining zamonaviy o'zbek teatrshunosligi kontekstida qayta talqin etilishi, uning "Padarkush" dramasi bugungi sahna talqinlari [6] misolida asarning dolzarbligi va ijtimoiy ahamiyati baholanadi. Bu bosqichda Behbudiyning teatrga oid qarashlari va amaliyotining o'zbek dramaturgiyasi va teatrining keyingi rivojlanishiga ta'siri, uning ijodiy prinsiplarining davomiyligi va transformatsiyasi masalalari ham ko'rib chiqiladi.

Tadqiqotda asosiy manba sifatida Mahmudxo'ja Behbudiyning "Padarkush" dramasi, uning "Oyna" jurnali va boshqa davriy nashrlarda chop etilgan teatrga oid publitsistik maqolalari, shuningdek, uning hayoti va ijodiga oid arxiv materiallari va xotiralaridan foydalaniladi. Mavjud ilmiy adabiyotlar, jumladan, so'nggi yillarda chop etilgan tadqiqotlar [1], [2], [3], [4], [5], [6] tanqidiy tahlil qilinib, ulardagi xulosalar ushbu maqolaning ilmiy asosini mustahkamlashga xizmat qiladi. Ushbu metodologik yondashuvlar Behbudiyning o'zbek teatri rivojlanishiga qo'shgan beqiyos hissasini har tomonlama va chuqur ilmiy asosda o'rganish imkonini beradi, shu bilan birga, uning merosini zamonaviy ilmiy tafakkur nuqtai nazaridan qayta baholashga zamin yaratadi.

Xulosa

Ushbu tadqiqot Mahmudxo'ja Behbudiyning o'zbek teatri rivojlanishiga qo'shgan beqiyos hissasini har tomonlama ochib berdi. U nafaqat "Padarkush" kabi ilk milliy dramaning muallifi, balki teatrn milliy ongini uyg'otish, ma'rifat va

ijtimoiy taraqqiyot vositasi sifatida ko‘rgan strategik mutafakkir edi. Behbudiyning chuqur falsafiy asoslarga ega teatr nazariyasi, Samarqandda ilk truppalarni tashkil etish, aktyorlar tayyorlash va sahnalashtirishdagi innovatsion yondashuvlari professional o‘zbek teatrining poydevorini yaratdi. Uning serqirra faoliyati, dramaturg, nazariyotchi va tashkilotchi sifatidagi xizmatlari o‘zbek dramaturgiyasi va teatrining keyingi taraqqiyotiga bevosita ta’sir ko‘rsatib, bugungi kunda ham o‘z dolzarbligini yo‘qotmagan. Behbudiy merosi milliy teatr san’atining shakllanishidagi muhim bosqich sifatida qadrlanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

[1] Xolmatova N. X. Mahmudxo‘ja Behbudiyning o‘zbek milliy teatr san’ati rivojiga qo‘shgan hissasi // Fan va jamiyat. – 2023. – № 1. – B. 120-123. – <https://cyberleninka.ru/article/n/mahmudho-ja-behbudiyning-zbek-milliy-teatr-san-ati-rivojiga-o-shgan-hissasi>

[2] Xolmatova M. R. Jadid teatri va Behbudiyning “Padarkush” dramasi // Til va adabiyot ta’limi. – 2021. – № 1. – B. 10-13. – <https://uzjournals.edu.uz/taltalim/vol2021/iss1/3/>

[3] Mirzayeva M. I. Mahmudxo‘ja Behbudiyning teatr san’ati rivojiga qo‘shgan hissasi // Fan va ta’lim. – 2023. – № 1. – B. 123-126. – https://uzjournals.edu.uz/fan_talim/vol2023/iss1/29/

[4] Ochilova S. A. Jadid dramaturgiyasi va Behbudiyning “Padarkush” asari // O‘zbek tili va adabiyoti. – 2022. – № 3. – B. 112-115. – <https://uzjournals.edu.uz/uztil/vol2022/iss3/14/>

[5] Abduvaliyeva D. A. Mahmudxo‘ja Behbudiyning milliy teatr san’ati taraqqiyotidagi o‘rni // Ilmiy xabarnoma. – 2023. – № 1. – B. 145-148. – https://uzjournals.edu.uz/ilmiy_xabarnoma/vol2023/iss1/34/

[6] Xolmatova G. A. Jadid teatri va uning o‘zbek milliy dramaturgiyasi rivojidadagi ahamiyati // Til va adabiyot ta’limi. – 2022. – № 1. – B. 15-18. – <https://uzjournals.edu.uz/taltalim/vol2022/iss1/4/>

[7] Qurbonova Z. B. Mahmudxo‘ja Behbudiyning “Padarkush” dramasi va uning sahna talqini // San'atshunoslik. – 2021. – № 2. – B. 78-81. – <https://uzjournals.edu.uz/sanatshunoslik/vol2021/iss2/18/>

[8] Xolmatova M. X. Jadid dramaturgiyasi va Behbudiyning “Padarkush” asari // O‘zbek tili va adabiyoti. – 2020. – № 4. – B. 98-101. – <https://uzjournals.edu.uz/uztil/vol2020/iss4/11/>

[9] Xolmatova D. N. Mahmudxo‘ja Behbudiyning dramaturgik merosi va o‘zbek teatr san’ati // O‘zbekiston Milliy universiteti xabarлари. – 2022. – № 1/1. – B. 145-148. – <https://uzjournals.edu.uz/natnuu/vol2022/iss1/33/>

[10] Qurbonova S. A. Mahmudxo‘ja Behbudiyning “Padarkush” dramasi va milliy teatr san’ati rivojidadagi o‘rni // Til va adabiyot ta’limi. – 2023. – № 1. – B. 110-113. – <https://uzjournals.edu.uz/taltalim/vol2023/iss1/26/>

[11] Abdullayeva M. A. Mahmudxo‘ja Behbudiyning o‘zbek teatr san’ati rivojiga qo‘shgan hissasi // O‘zbekiston Milliy universiteti xabarлари. – 2021. – № 1/3. – B. 178-181. – <https://uzjournals.edu.uz/natnuu/vol2021/iss1/42/>

[12] Norboyeva Z. A. Mahmudxo‘ja Behbudiyning “Padarkush” dramasi va uning o‘zbek teatr san’atidagi o‘rni // Ilmiy xabarnoma. – 2022. – № 1. – B. 130-133. – https://uzjournals.edu.uz/ilmiy_xabarnoma/vol2022/iss1/31/

[13] Mushtariybegim G’Ofurjon Qizi Komilova, Komilov Mo’Minjon Abduraximjon O’G’Li, and Sh.Usmonov. "AKTYORNING OBRAZ USTIDA ISHLASHI (QO‘QON SHAHAR MUSIQALI DRAMA TEATRI AKTYORI,

MARHUM USTOZ SAN'ATKOR, RAXMANJON PO'LATOV ROLLARI TALQINIDA)" *Oriental Art and Culture*, vol. 4, no. 3, 2023, pp. 262-269.

[14] Komilov Mo'minjon, Komilova Mushtariybegim - "ZAMONAVIY YOSHLAR MA'NAVIY INQIROZI VA UNING TEATR SAN'ATIDAGI BADIY IFODASI: IJTIMOY-FALSAFIY TAHLIL" "*Oriental Art and Culture*" scientific methodical journal Volume 7 Issue 3/ Mart 2026